

Federacja Rosyjska a mniejszość rosyjska w Europie Wschodniej. Nowe narzędzie kontroli przestrzeni postradzieckiej?

Katarzyna Kaczyńska

Upadek bipolarnego podziału świata spowodował pod koniec XX wieku na obszarze Europy Wschodniej ukształtowanie się nowej sytuacji geopolitycznej. Europa Wschodnia stała się przestrzenią pomiędzy Unią Europejską a Federacją Rosyjską. Nowy układ sił nie został określony do końca, podlega ewolucji, co oznacza, że na terytorium Ukrainy i Mołdawii trwa ciągła rywalizacja o wpływy. Celem jest nie tylko ostateczny kształt systemów politycznych państw tego obszaru, ale również kierunek ich polityki zagranicznej. Nie jest to w pełni samodzielny region, gdyż brakuje tu rzeczywistych więzi między państwami a relacje z Zachodem są w rzeczywistości układaniem stosunków w cieniu Rosji. Powrót Rosji do roli głównego gracza, autorytarnie narzucającego swoje zasady jest coraz bardziej możliwy. Ostatnie wydarzenia na Ukrainie pokazują prawdziwą twarz imperializmu rosyjskiego. Rosja prowadzi wyrafinowaną grę wykorzystując tendencje separatystyczne terenów spornych. Warto prześledzić dotychczasowe ścieżki polityki rosyjskiej wobec sąsiadów w Europie Wschodniej, skupiając się na roli mniejszości rosyjskiej i rosyjskojęzycznych.

W celu reintegracji oraz odbudowy pozycji protektora i dominanta w tej części świata, Rosja podejmowała działania w trzech wymiarach: politycznym, gospodarczym i społeczno-kulturowym. Celem jest polityczna formuła zjednoczenia przestrzeni postsowieckiej – vide dotychczasowa Wspólnota Niepodległych Państw. W skutek iluzoryczności podejmowanych tam działań i fiaska reintegracji środkami politycznymi, Rosjanie uznali, że trzeba doprowadzić do reintegracji ekonomicznej i stworzenia wspólnej przestrzeni gospodarczej – Euroazjatycka Wspólnota Gospodarcza. Równolegle do integracji gospodarczej podjęto wojсковą - Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ)¹. Inicjatywy integracyjne Rosji natrafiały na opór niektórych państw członkowskich WNP np. Uzbekistanu oraz grupy GUAM, z Ukrainą na czele (dodatkowo Gruzja, Azerbejdżan i Mołdawia). Rosja zaczęła być coraz bardziej zaniepokojona stopniową utratą wpływów w obszarze „bliskiej zagranicy”, bowiem zdystansowanie republik poradzieckich grozi wyborem atrakcyjniejszego wzorca zachodniego.

Federacja Rosyjska zastosowała nowe narzędzia w celu skutecznej kontroli przestrzeni Europy Wschodniej. Postawiła na wybrane państwa, przypisując większe znaczenie stosunkom

¹Ponadto tworzone są niezależnie od Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) i formalnie wciąż istniejącego Połączonego Systemu Obrony Powietrznej WNP, regionalne systemy na mocy porozumień dwustronnych, np. regionalny system obrony powietrznej Kazachstanu i Rosji (JRSOP), od 2009 roku funkcjonuje analogiczny system białorusko-rosyjski, w fazie tworzenia znajduje się także armeńsko-rosyjski.

bilateralnym oraz na tzw. politykę „soft power” (używane zamiennie ze „smart power”, czyli inteligentną władzą), co w praktyce oznacza politykę kulturową z językiem rosyjskim na czele oraz wykorzystanie literatury, kinematografii, muzyki, szkolnictwa i instytutów kultury rosyjskiej w celu kreowania pozytywnego i atrakcyjnego wizerunku Rosji. Najskuteczniejszym nośnikiem polityki kulturowej na obszarze Europy Wschodniej stała się mniejszość rosyjska. Jej znaczenie polityczne podkreślił prezydent Władimir Putin podczas Światowego Kongresu Rosjan oświadczając, że rodacy to „bynajmniej *nie prawnicza*” kategoria, a pojęcie „ruskij mir” wykracza daleko poza granice Rosji a nawet poza granice etniczności. Prezydent FR sformułował tezę, że „*silna diaspora jest warunkiem silnej Rosji*”. To oznacza, że Rosja staje się gwarantem praw i obrońcą ludności rosyjskojęzycznej za granicą. Innymi słowy w przyszłości faktyczna lub domniemana dyskryminacja Rosjan może stać się przyczyną podjęcia przez Rosję działań odwetowych.

Cytowane wyżej oświadczenie Władimira Putina pokazuje nową tendencję w polityce rosyjskiej, która opiera się na starej koncepcji „rosyjskiego świata²”, której walorem jest uniwersalizm³. To oznacza, że Rosjanie i rosyjskojęzyczni są jednoczeni wokół tzw. „ruskosti”, czyli przestrzeni, która może integrować zarówno Rosjan etnicznych, Rosjan mieszkających w krajach byłego ZSRR, oraz rosyjskojęzycznych. Dodatkowo politycznym pretekstem do mobilizacji Rosjan na całym terytorium dawnego ZSRR stało się poczucie zagrożenia spowodowane wewnętrznymi konfliktami w republikach, powszechne fiasko zmian systemowych oraz deprecjonowanie Rosjan. Remedium stała się też polityka etniczacji, mająca na celu wzmocnienie tożsamości rosyjskiej. Jej wyraz dała koncepcja polityki zagranicznej Rosji ogłoszona w lipcu 2008 r.

Rodaków poza granicami FR określa się terminem *sooteczestvennik*. Jest to ogromny potencjał, który postanowiono wykorzystać zarówno przez współpracę oraz pomoc. Pracują nad tym instytucje państwowe, organizacje społeczne związane z władzą i niezależne organizacje społeczne. Powstał rządowy program wsparcia dla rodaków za granicą w latach

² „świat rosyjski” składa się z trzech komponentów: język rosyjski i kultura rosyjskojęzyczna lub radziecka, pamięć historyczna, więź z Rosją.

³ Nie jest to tylko wspólnota narodowa, ale przede wszystkim językowa. Każdy, kto posługuje się językiem rosyjskim i odczuwa przynależność, jest uważany za członka ww wspólnoty.

2002-2005⁴, przewidujący pomoc finansową. W 2009 roku zaczęto wydawać Kartę Rosjanina⁵. W 2007 r. dekretem W. Putina utworzono fundację państwową „Russkij Mir”⁶, zaś fundacja „Russkie” za cel przyjęła sobie działania na rzecz zjednoczenia narodu rosyjskiego oraz obronę Rosjan za granicą przed asymilacją i dyskryminacją, zwłaszcza w sferze języka, edukacji i religii oraz rusofobią. Organizacji pod nazwą *Federalna Agencja ds. WNP, rodaków mieszkających poza granicami oraz międzynarodowej współpracy humanitarnej* podlega ponad 50 Rosyjskich Centrów Nauki i Kultury, które mają oficjalnie za zadanie umacniać dwustronne powiązanie kulturalne i oświatowe oraz propagować obiektywny obraz Rosji. Działania ze strony Rosji można określić swego rodzaju „imperializmem kulturowym”. Pozwala on Rosji na utrzymanie swoich wpływów w przestrzeni postradzieckiej, gdzie odbiorcami są duże skupiska mniejszości rosyjskiej.

Ukraina i Mołdawia są doskonałym przykładem zastosowania wspomnianego „czynnika rosyjskiego”, gdyż Rosja ma możliwość wpływania na sytuację wewnętrzną właśnie poprzez obecność Rosjan w życiu politycznym, gospodarczym i kulturalnym tych państw. Jest to taktyka zwana „jedwabną rusyfikacją”. Sytuacja narodowościowa jest dość złożona i pokazuje duży wpływ „czynnika rosyjskiego” na demografię wspomnianych państw. Na Ukrainie przed odłączeniem się Autonomicznej Republiki Krym, Rosjanie stanowili ogółem 17, 3% ludności, czyli 8, 33 mln⁷. Mołdawię zamieszkuje 6 % Rosjan, w Naddniestrzu stanowią oni 30 % ludności a prorosyjscy prawosławni Gagauzi 80 % na Terytorium Autonomicznym Gagauzji. Rosja krajom, które prowadzą prorosyjską politykę i przestrzegają praw mniejszości (integralny rozwój pod każdym względem) szczędzi krytyki, w innym wypadku ograniczenia na tym polu są odbierane jako pogwałcenie praw i przejaw dyskryminacji. To daje Rosji pretekst do reakcji i ingerowania w wewnętrzne sprawy państw pod przykrywką rzekomego łamania praw mniejszości rosyjskiej i naruszania umów międzynarodowych. Rosja może zastosować już nie tylko „soft

⁴ „Podstawowe kierunki wsparcia przez FR Rodaków za granicą w latach 2002-2005”. W projekcie założono nie tylko utrzymanie, lecz także poszerzenie strefy używalności języka rosyjskiego, w tym jako oficjalnego w przestrzeni poradzieckiej oraz podjęcie działań integrujących diasporę.

⁵ W zamyśle autorów Karta Rosjanina miała być adresowana przede wszystkim do tych Rosjan, którzy nie mogą posiadać podwójnego obywatelstwa. Jest ekwiwalentem obywatelstwa i przewiduje ułatwienia w przekraczaniu granicy, prawo do pracy i nauki, prawo do świadczeń i pomocy medycznych na terytorium Rosji, na takich samych zasadach jak obywatele.

⁶ Jej zadaniem jest wspieranie kultury i języka rosyjskiego poza granicami.

⁷ Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>, 23. 05. 2014.

power” a konkretne rozwiązania, włącznie z interwencją militarną, o czym stanowi ustawa o obronie z 2009⁸.

Potwierdzeniem, że mamy do czynienia z kształtowaniem się nowej doktryny rosyjskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa z wykorzystaniem casusu mniejszości rosyjskiej są ostatnie wydarzenia na Ukrainie. Deklaracja gotowości Rosji do obrony powyższej kategorii osób padła z ust Władimira Putina 18 marca: „*Na Ukrainie mieszkają i będą mieszkać miliony ludzi rosyjskich, obywateli rosyjskojęzycznych, i Rosja będzie zawsze chronić ich interesy środkami politycznymi, dyplomatycznymi i prawnymi.*” Katalizatorem było zwycięstwo Euromajdanu⁹, które spowodowało wzrost tendencji separatystycznych na Krymie, którego większość mieszkańców stanowią Rosjanie. 18 marca Władimir Putin w swoim orędziu, w którym uzasadnił konieczność aneksji Krymu, zaznaczył, że naród rosyjski stał się jednym z najbardziej rozdzielonych narodów świata. „*Miliony ludzi położyły się spać w jednym państwie, a obudziły w innym, stając się mniejszością narodową*”. Stwierdził, że na Krymie były podejmowane działania na rzecz przymusowej asymilacji Rosjan: „*Nie mogliśmy pozostawić mieszkańców Krymu w nieszczęściu. To byłaby zdrada*”. Putin przywołał również wyniki sondażu, w którym 92% Rosjan wsparło włączenie Krymu do Rosji. Włączając Krym, odniósł się do woli narodu rosyjskiego.

Uchylenie ustawy o podstawach polityki językowej na Ukrainie w lutym 2014 roku zostało odczytane przez Rosję jako ewidentny dowód na represyjną politykę władz ukraińskich względem mniejszości rosyjskiej. Wykorzystał to Kreml, rozgrywając nastrojami, strasząc ludność rosyjskojęzyczną. Rosja rozpoczęła swoistą wojnę informacyjną, siejąc nieprawdziwe informacje, manipulując faktami¹⁰. Stacje rosyjskojęzyczne emitowały wiadomości o napastowaniu ludności rosyjskiej przez ukraińskich ekstremistów, co miało tworzyć klimat lęku i zagrożenia, który przełożyłby się na poparcie ludności dla wcielenia Krymu do Rosji oraz poparcia separatystycznych działań na wschodzie i południu Ukrainy¹¹.

⁸ Rosyjskie siły zbrojne mogą być wykorzystane poza granicami Rosji do ochrony interesów rosyjskich obywateli lub odparcia ataku na rosyjskie wojska stacjonujące za granicą.

⁹ Euromajdan 2014 - fala największych manifestacji i protestów, będący demonstracją przeciwko odłożeniu przez prezydenta Wiktora Janukowycza podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską a zarazem protestem przeciwko ingerowaniu Rosji w wewnętrzne sprawy Ukrainy.

¹⁰ *Kłamstwo za kłamstwem. Jak Rosja manipuluje faktami i wprowadza chaos informacyjny*, http://wyborcza.pl/1,75477,15552413,Klamstwo_za_klamstwem__Jak_Rosja_manipuluje_faktami.html, 23.05. 2014.

¹¹ Represjom zaprzecza raport Rady Praw Człowieka ONZ. Raport, z którego wynika, że ludność rosyjska na wschodniej Ukrainie nie była celem ataków i były to fałszywe oskarżenia. Według ustaleń Rady Praw Człowieka na Ukrainie podczas protestów zginęło 121 osób, a na Krymie przed referendum doszło do zatrzymań, a nawet

Kolejnym newralgiczny punktem w strefie postradzieckiej jest Mołdawia. Problem stanowią jej regiony autonomiczne z tendencjami separatystycznymi, Naddniestrze i Gagauzja¹². Rosja podsycając separatyzmy, podnosząc kwestie ich statusu oraz wspierając zmiany ustrojowe, chce przeciwdziałać szerszemu integrowaniu się Kiszyniowa ze strukturami europejskimi. Docelowo Moskwa chce narzucić Mołdawii federalizację z Naddniestrzem i rozszerzyć specjalny status Gagauzji. Prezydent Naddniestrza Jewgienij Szewczuk podczas spotkania z wicepremierem Rosji Dmitrijem Rogozinem powiedział, że *„ziemia naddniestrzańska ponad dwieście lat temu weszła w skład Imperium Rosyjskiego”* i że większość mieszkańców opowiada się za zjednoczeniem z Rosją. Było to kolejne w ciągu ostatnich tygodni wystąpienie Szewczuka, w którym wyraźnie opowiedział się on za przyłączeniem regionu do Rosji. Stwierdził również, że *„jest konieczne, by Naddniestrze zostało uznane za niepodległe państwo, a następnie przyłączyło się do Rosji”*. W 2006 roku w Naddniestrzu przeprowadzono „referendum”, w którym 97,2% mieszkańców poparło przyłączenie regionu do Rosji. Celem Moskwy jest destabilizacja sytuacji wewnętrznej w Mołdawii i utworzenie korytarza, który sięgałby od Naddniestrza poprzez wschodnią Ukrainę, aż po Abchazję. Tak widzi rosyjski plan Igor Szamszur, były ambasador Ukrainy w USA.

Polityka etniczna Federacji Rosyjskiej, etnocentryczne podejście do mniejszości rosyjskiej w Europie Wschodniej, uprzywilejowane traktowane rosyjskojęzycznych, zwłaszcza w trakcie ostatnich wydarzeń na Ukrainie wskazują na wielką rolę mniejszości rosyjskiej jako nowym, długoterminowym narzędziu kontroli nad obszarem postradzieckim. Casus Ukrainy pokazuje, że Rosja od państw „bliskiej zagranicy” będzie wymagać tzw. „polityki dobrosąsiedztwa”¹³, której jednym z elementów jest *„przestrzeganie przez dane państwo w pełnym zakresie praw politycznych i kulturalnych zamieszkującej je ludności rosyjskojęzycznej (w szczególności, ale nie tylko, Rosjan i obywateli rosyjskich); oczywiście zakres takich uzasadnionych praw oraz ocena ich przestrzegania będzie dokonywana przez samą Rosję”*¹⁴. W praktyce oznacza to perspektywę utrzymania rosyjskiej przestrzeni kulturowej i językowej oraz podtrzymanie poczucia odrębności

torturowania, ale aktywistów i dziennikarzy, którzy byli przeciwni temu głosowaniu i byli pro ukraińscy, za: Raport ONZ: na Ukrainie nie prześladowano rosyjskiej mniejszości, <http://www.rp.pl/arttykul/1102216.html>, 23.05.2014.

¹² Autonomiczny region Gagauzji jest zamieszkały w dużej części przez prawosławną grupę etniczną pochodzenia tureckiego. Gagauzi już od lat głośno mówią o chęci przyłączenia ich regionu do Rosji.

¹³ M. Menkiszak, *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, Komentarze OSW, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-03-27/doktryna-putina-tworzenie-koncepcyjnych-podstaw-rosyjskiej>, 23. 05. 2014.

¹⁴ Op. cit.

narodowej Rosjan, co na trwałe pozwoli Rosji wpływać na procesy polityczne zachodzące w krajach z mniejszością rosyjską, zarówno za jej pośrednictwem jak i w obronie jej praw. Tym bardziej, że szef rosyjskiego MSZ Siergiej Ławrow oświadczył, iż „Rosja będzie stawać w obronie swoich rodaków w każdym kraju na świecie”¹⁵. A jest kogo chronić, bowiem na całym świecie żyje ponad 137 mln Rosjan. Za granicami Rosji mieszka około 21 mln Rosjan. Poza Ukrainą, najwięcej Rosjan żyje w Kazachstanie - 4,5 mln (24 proc. ludności) i w krajach bałtyckich. Na Łotwie - 556 tys. (27 proc. ludności), w Estonii - 342 tys. (25 proc. ludności) i na Litwie - 175 tys. (6 proc. ludności). Rozpatrując aktywność Moskwy można wywnioskować, że wykorzysta ona na różne możliwe sposoby owo oddziaływanie na mniejszość, dostosowując je każdorazowo do uwarunkowań geopolitycznych wspomnianych państw.

Analizując ostatnie działania Rosji na Ukrainie należy zauważyć, że Federacja Rosyjska za wszelką cenę dąży do utrzymania na tym obszarze Europy dominującej pozycji, i to z zastosowaniem różnorodnych środków, w tym także siły militarnej. Chce udowodnić, iż Ukraina nie może stać się partnerem dla Unii Europejskiej i NATO. Wieloaspektowa gra Rosji ma na celu zmianę postrzegania Rosji z państwa, które ingeruje w wewnętrzne sprawy Ukrainy w stabilizatora regionu, który „gasi pożar”.

¹⁵ ЛАВРОВ: МИНИСТР-ТЕРРОРИСТ?, <http://balyua.wordpress.com/>, 23.05.2014.